

ІНТЕЛІГЕНЦІЯ ЯК СУБ'ЄКТ РАДЯНСЬКОГО ОСВІТНЬО-КУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ: ФІЛОСОФСЬКИЙ ВИМІР

Мухіна І.Г., кандидат історичних наук

У статті розглядаються проблеми самовизначення інтелігенції в період формування радянського суспільства і нового освітньо-культурного простору. Звертається увага на праці російських теоретиків, у яких розкриваються особливості адаптації і духовної місії інтелігенції як суб'єкта освітньо-культурних процесів

Ключові слова: самовизначення, інтелігенція, освітньо-культурний простір, суб'єкт

Актуальність проблеми. В період кардинальних суспільно-політичних перетворень проблема самовизначення людини стає однією з пріоритетних проблем. При створенні нового освітньо-культурного простору на перший план висувається задача визначення духовної місії інтелігенції як суб'єкта всіх освітньо-культурних процесів. Поява радянського суспільства на уламках Російської імперії сприяла досить швидкій ліквідації ціннісної шкали буржуазного суспільства та формуванню нових радянських цінностей, що обумовило актуальність проблеми самоінституалізації інтелігенції, як носія культурних і духовних цінностей.

Аналіз останніх джерел і публікацій. В цілому розгляд інтелігенції як основного суб'єкту освітньо-культурного простору став відправною точкою філософських міркувань багатьох теоретиків першої половини ХХ ст. Проблема самоінституалізації інтелігенції в умовах кардинальних суспільно-політичних і культурних змін розглядалася К. Манхеймом, П.Л. Лавровим, М.О. Гершунським М.І. Бердяєвим І.А. Ільїним та ін. Так, К. Манхейм писав, що вчені-гуманітарії, які здебільшого безпосередньо не беруть участі у суспільно-політичних процесах, залежать від публікацій, інформативного матеріалу, а це означає, що вони отримують і інтерпретують інформацію про соціальні процеси не з перших рук, а продукують вторинну інформацію. На думку італійського вченого Ноберто Боббіо, інтелектуали, як носії духовних цінностей, найкраще проявляють себе у декларуванні ідеалів та викладу поглядів на необхідний устрій світу. Тому здебільшого під час революційних змін вони є прожекторами чи противниками, але не виконавцями цих

кардинальних змін. Пошук свого місця у соціально-культурному просторі стає для них життєво важливим завданням. Але, на жаль, у сучасну добу, відсутні наукові праці, у яких би зверталася увага на інтелігенцію як суб'єкта радянського освітньо-культурного простору, у повній мірі не розкривається проблема самовизначення її в умовах перехідного суспільства. З цього витікає **мета статті** – проаналізувати роль інтелігенції у створенні освітньо-культурного простору, розкрити проблеми самовизначення інтелігенції, як носія духовних цінностей, в умовах кардинальних суспільних трансформацій радянського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Російські теоретики першої половини ХХ ст. велику роль приділяли інтелігенції, що продукує і інтерпретує культурні цінності. П.Л. Лавров розробив концепцію «критично мислячої особистості», що було своєрідним переосмисленням і подальшою розробкою теорії німецького лівогегел'янця Б. Бауера. Прихильники цієї теорії вважали, що прогрес людства цілком залежить від критично мислячих особистостей, які належать до інтелігенції. Їх задача і функції лежать у площині безперервної інтелектуальної творчості, критичному осмисленні існуючих суспільних форм, у розумінні суспільних інтересів, що є їхніми особистими інтересами. Тому діяльність інтелігенції повинна бути спрямована на внесення і утримання у суспільстві істини і справедливості [1, с.103,107].

На позиціях високої духовної місії інтелігенції стояв і М.О. Гершунський. Ще у 1909 р. у збірнику «Вехи» він відстоював теоретичну і практичну зверхність духовного життя над зовнішніми факторами співжиття. Осмислюючи проблему взаємозалежності духовного життя і політичних процесів, М. О. Гершунський відмічав, що єдиним, міцним базисом будь-якого суспільного будівництва є не насилля політичного порядку, а внутрішнє життя особистості як єдиної творчої сили людського буття. Радикальність марксистської теорії, яка пропагувала домінування політики над усіма сферами суспільного життя, в тому числі й культурної, привело до відторгнення більшості російської інтелігенції від

марксистської теорії, відмежування від ліворадикальної інтелігенції (народники і марксистки) [1,с.109]. Про взаємозалежність освітньо-культурного простору й суспільно-політичних процесів відмічав видатний російський філософ і вчений І.А. Ільїн. Критикуючи революційні перетворення, що здійснюються у радянській Росії, він стверджував, що замість старої еліти, як носія культурних і духовних цінностей, на суспільну арену вийшла нова еліта, яка уособила у своїх руках всю владу, створила єдиний тоталітарний центр, через який здійснюється відбір і перерозподіл матеріальних і культурних цінностей (еліта заздрості та економічного матеріалізму). Загрозу приходу нової еліти І.А. Ільїн вбачає у претензії її на «всерозуміння», «всевміння» та всемогутність, хоча особи, які до неї належать, є духовно і особисто незрілими, не мають правосвідомості та естетичних смаків. Таку нову еліту філософ називає «напівінтелігенцією», яка не може бути берегинею і виробником істинних культурних цінностей. Ідею всезагальної рівності, яка, насамперед, репрезентується у рівності всіх на отримання освіти, І.А. Ільїн вважає хибною і шкідливою, тому що урівняти всіх «наверх», тобто зробити всіх однаково освіченими, добре одягнутими, багатими та здоровими неможливо. Будь-яке примусове, швидке зрівняння може рухатися тільки вниз, знижуючи загальний рівень освіченості і культурності. Результатом «зрівнялівки» філософ вважає появу великої кількості однаково неосвічених, погано одягнутих, бідних та хворих. На його думку, кардинальне зламування культурних і духовних цінностей попереднього суспільства привело до знищення професійної касты вчених, інтелігенції та породило у освітньо-культурній та науковій сферах тотальну неосвіченість і безкультур'я.

Проблема ментальності теж розглядається І.А. Ільїним у контексті тогочасних культурних змін. На його думку, майбутня Росія потребує предметного виховання російського духовного характеру. Він скептично відноситься й до ототожнення у радянській Росії понять «освіта» й «навчання», що здійснюється під контролем влади у формі обов'язкової

передачі певного об'єму знань для виконання практичної діяльності. На думку філософа, освіта без виховання не формує людину, а розбещує, псує її, а формальна «освіченість» поза віри, честі, совісті створює не національну культуру, а розбещення «вulgарної» цивілізації. Предметність виховання І.А. Ільїн розглядає у двох аспектах – суб'єктивно-особистісному та об'єктивно-особистісному, що мають глибоку екзистенціальну основу. Так, суб'єктивно-особистісний аспект виховання розкривається через визначення особистістю відданості тим життєвим цілям, які перед ним ставляться, наявності бажань по досягненню цих цілей. Через призму об'єктивно-особистісного аспекту предметне виховання дозволяє людині визначити, чи не помилилася вона у виборі життєвих цілей [2, с.17,64]. Філософ М. Бердяєв теж відзначав велику роль інтелігенції у культурному і духовному житті суспільства. У роботі «Кризис интеллекта и миссия интеллигенции» він відмічав, що не з політичних процесів черпає духовні сили творча інтелігенція. Дійсними інтелектуалами він називає представників духу, тобто свободи смислу, цінності, а не держави, соціального класу чи соціальних інтересів. Для філософа духовне життя не детерміноване соціальним середовищем, бо він черпає духовні сили із самого себе [3, с.283].

Усвідомлення неможливості власної ідентифікації у новій радянській «класовій схемі», де інтелігенти ставали лише робітниками інтелектуальної праці, привела до відторгнення більшої частини інтелігенції від революційних перетворень більшовиків. Відсутність у інтелігенції, як групи, власних економічних інтересів, що були у робітників й селян, вони перетворилися у вузький прошарок між двома класами радянського суспільства, який повинен був захищати чужі для них інтереси і цінності. Цим і пояснюється, що по відношенню до нової влади більша частина інтелектуальної старої еліти знаходилася в опозиції. А. Грамши, аналізуючи взаємозв'язок «культура-влада» і «інтелігенція-влада», розглядав інтелектуалів лише як провідників волі класу-гегемону, що спрямований на маси [4, с.174].

У рамках жорсткої марксистсько-класової парадигми інтелігенція по суті стає частиною обездушеного соціального механізму, провідника чужої волі та представника чужих інтересів. У таких умовах неможлива будь-яка творчість і автономія культурних форм. У цілому проблема самоінституалізації інтелігенції, як основного суб'єкта освітньо-культурного простору, так чи інакше пов'язується з проблемою взаємовпливу культурних і політичних процесів. Так, соціолог й філософ Карл Манхейм у праці «Ідеологія і утопія» з точки зору західної теорії соціальної стратифікації відмічав, що в індустріальну добу, що характерна для всіх країн, як соціалістичних, так й капіталістичних, статус інтелігенції, як еліти і носія духовних цінностей, дещо нівелюється, і вона починає займати середнє положення між класами у якості соціальної страти. Тому її призначення він вбачає у поєднанні у собі всіх імпульсів, що заповнюють соціальне середовище. Цю соціальну групу поєднують не класові інтереси, а висока ступінь освіченості. Але чим більше буде класів і соціальних прошарків, з яких буде здійснюватися так звана рекрутизація груп інтелігенції, тим більш різноманітною і суперечливою буде сфера освіти, що їх поєднує. Виходячи з цього, філософ звертає увагу на два типи поведінки інтелектуалів в умовах кардинальних суспільних змін. Вони або керуються вільним вибором й примикають до будь-якого класу, що бореться, або здійснюють спробу зрозуміти власну природу й місію з презентації духовних інтересів цілого, тобто суспільства. Ця схема у повній мірі відбилася у початковому періоді формування радянського суспільства. Аналізуючи роль інтелігенції через призму марксистської теорії, К. Манхейм доходить висновку, що інтелігенція відчуває свою власну нікчемність, бо вона не є соціальним класом, а виступає у якості недійсної соціальної фікції. Це штовхає її або стати пролетарським функціонером, що само по собі не є рівним союзом, або схилитися до соціального нігілізму і стати опозицією до влади [5, с.103].

Висновки. Таким чином, проблема самоінституалізації інтелігенції в умовах кардинальних суспільно-політичних та освітньо-культурних

перетворень є досить важливою в осмисленні загальних тенденцій духовного розвитку суспільства. Радянські дослідники М.Е. Дуранов та М.Н. Терьохін, аналізуючи специфіку формування діалектико-матеріалістичного світогляду засобами освіти, розглядали політичне виховання народних мас, в тому числі й інтелігенції, як невід'ємну частину морального виховання. Без політизації освіти, на їх думку, неможливо сформувати класову самосвідомість і прагнення до боротьби за побудову комунізму. Політичний устрій, пануюча ідеологія обумовлюють спосіб виробництва через організацію суспільного життя, суспільних інститутів, через виховання, кіно, радіо, телебачення та ЗМІ. За рахунок використання різноманітних засобів освітньо-культурного простору формувалася людина соціалістичної (комуністичної) формації [6, с.23]. Інтелігенція буржуазного суспільства у більшій масі так й не змогла адаптуватися у радянській системі та сприйняти нові суспільні цінності, що автоматично поставило її в опозицію до влади. Тому проблема виховання нової радянської інтелігенції стала однією з ключових у створенні радянського освітньо-культурного простору і потребує подальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Евсютин Е. И. Интеллигенция: исторический опыт самоинституализации /Е.И. Евсютин // Вестник Московского университета. Серия 18. Социология и политология. – 2002. – №4. – С.102-117.
2. Ильин И.А. О грядущей России. Избранные статьи / Н.П. Полторацкий. – Джорданвилл, США: Совместное изд-во Св. Троицкого монастыря и корпорации Телекс, 1991. – 367 с.
3. Бердяев Н.А. Кризис интеллекта и миссия интеллигенции / Н.А. Бердяев // Интеллигенция. Власть. Народ. – М.: Мысль, 1993. – 283 с.
4. Грамши А. Возникновение интеллигенции // Грамши А. Искусство и политика. – Т.1. – М.: Мысль, 1991. – 174 с.
5. Манхейм К. Эссе о социологии культуры // Манхейм К. Избранное: социология культуры. – М.- СПб.: Луч, 2000. – 103 с.
6. Дуранов М.Е., Терехин М.Н. Формирование научного мировоззрения школьников / М.Е. Дуранов, М.Н. Терехин. – Челябинск: ЧГПИ, 1969. – 27 с.

ИНТЕЛЛИГЕНЦИЯ КАК СУБЪЕКТ СОВЕТСКОГО КУЛЬТУРНО- ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОСТРАНСТВА: ФИЛОСОФСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ

Мухина И.Г.

В статье рассматривается проблема самоопределения интеллигенции в период формирования советского общества и нового культурно-образовательного пространства. Обращается внимание на труды российских философов, в которых раскрываются особенности адаптации и духовной миссии интеллигенции как субъекта культурно-образовательных процессов

Ключевые слова: самоопределение, интеллигенция, культурно-образовательное пространство, субъект

INTELLIGENTSIA AS SUBJECT OF SOVIET CULTURAL-EDUCATION'S SPACE: PHILOSOPHICAL DIMENSION

Muhina I. G.

In the article problem of self-determination to intelligentsia in period of formation. of the soviet society and new cultural-education's space are regarded. The work of Russian philosopher talk about peculiarity of adaptation and spiritual life to intelligentsia as subject of cultural and social processes are represented.

Key words: self-determination, intelligentsia, cultural-education's space, subject